

UDK: 316.356.4

323.1(497.5)

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 04. 12. 2007.

Prihvaćeno: 20. 12. 2007.

DUŠKO SEKULIĆ

*Pravni fakultet, Sveučilište u Zagrebu**dsekulic@pravo.hr*

Etničnost kao društvena konstrukcija

SAŽETAK

U radu se raspravlja o konceptualizaciji »etničkoga« fenomena. Daje se kratka skica uklopljenosti pojmova u društveni kontekst i ocrtava put seljenja pojma etničnosti. Usto se pokušava odrediti uporaba pojma etničnosti u znanstvenome diskursu. Osnovna je teza da uporaba tog pojma indicira spoznajni napredak koji se ogleda u promjeni shvaćanja etničnosti od nečega što je samo po sebi razumljivo prema nečemu što je društveno konstruirano. Glavni autori koji su tome pridonijeli jesu Max Weber, Fredrik Barth i Rogers Brubaker. Osnovni koncept konstruktivizma iznio je već Max Weber; kasnije konstrukcije samo se nadovezuju na temeljne Weberove formulacije iznoseći ih na nov, sveobuhvatniji i sustavniji način. Brubakerovo odbacivanje pojma grupe kritizira se u ovom radu kao preoštro. Naime u sociološkome smislu pojam grupe nema automatski esencijalističku dimenziju, koju može imati u svakodnevnom diskursu. Autor drži da takav smisao te riječi u svakodnevnom diskursu ne može biti razlog njezina izbacivanja iz uporabe jer bi po toj logici veliki dio sociološkoga vokabulara (a i onaj mnogih drugih znanosti) trebao biti oklaštren. Na kraju teksta daje se nacrt razvoja hrvatske etničnosti iz konstruktivističke perspektive.

KLJUČNE RIJEČI: etničnost, nacija, rasa, društvena konstrukcija, hrvatska etničnost, Max Weber, Rogers Brubaker

Osnovni cilj rada jest uspostaviti teorijski okvir za analizu fenomena etničkoga identiteta.* Unutar tako uspostavljena okvira naznačuju se putovi historijsko-komparativne analize rađanja i evolucije hrvatskoga identiteta.

1. Konceptualna analiza – etničnost i nacija u komparativnoj perspektivi

Kada u znanstvenoj analizi preuzimamo koncepte svakodnevnoga govora, često, katkad i nesvjesno, preuzimamo i neke pretpostavke koje stoje u njihovoj osnovi. (Jednako je i kad je riječ o znanstvenim konceptima, pogotovo kada se sele iz jednoga znanstvenog područja u drugo.) Podvrgnuti znanstvenoj analizi, koncepti etničnosti, nacije,

* Ovaj rad proizašao je iz znanstvenoga projekta »Socijalna integracija i kolektivni identiteti u višetetničkim područjima Hrvatske«, koji se provodi uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske.

rase i klase nose sa sobom implicitnu pretpostavku da takvi entiteti ili društvene grupe »objektivno postoje«, a zadaća je sociologije pravilno ih definirati i dosljedno razlučiti jedne od drugih. Suprotno takvoj pretpostavci, naš je stav da sociologiju karakterizira konceptualni razvoj u kojemu se sociološko shvaćanje tih fenomena mijenja iz »esen-cijalističkoga« u »konstruktivističkom« smjeru. Slijedeći Brubakera, potrebno je učiniti još jedan korak: od konstruktivizma u »antigrupizam«. Takav razvojni put možemo opisati kao »napredak« jer odražava nakupljeno znanje i razumijevanje određenih procesa i odnosâ. Na tom putu događa se nekoliko kognitivno-konceptualnih promjena.

1) Uporaba pojmova u konceptualnom aparatu sociologije sve se više odvaja i razlikuje od njihove uporabe u svakodnevnome govoru. (Tome valja dometnuti da, što je trenutačno izvan našega interesa, pojmovi svakodnevnoga govora nisu nastali izdvojeno od znanstvenih pojmova, nego se stalno međusobno prožimaju. Na današnje pojmove svakodnevnoga govora utjecala je znanost nekog prethodnog razdoblja, kao što i društvena znanost polazi od pojmova i ideja iz svakodnevnoga života. Kao što je Keynes rekao za »zdravorazumske pretpostavke o ekonomiji«: one obično ponavljaju ideje nekog davno zaboravljenog ekonomista.)

2) Pojmovi i koncepti svakodnevnoga govora također odražavaju političku stvarnost, odnose moći te kulturna prožimanja, o čemu svjedoči i sam naslov ovoga rada. Činjenica da govorimo o *etničnosti* i etničkome identitetu odražava u velikoj mjeri svjetski utjecaj američke sociologije i transponiranje koncepta etničnosti u konceptualni aparat koji je do prije dvadesetak godina baratao isključivo pojmovima naroda i nacije. Zahvaljujući s jedne strane činjenici da je američka sociologija dominantno utjecala na formiranje konceptualnog aparata sociologa u Hrvatskoj (naravno, i u svijetu), a s druge globalizaciji, koja je u velikoj mjeri jednaka amerikanizaciji, dolazi do inkorporiranja konceptualnog aparata koji sa sobom nosi implicitne pretpostavke, katkad nepri-mjerene situaciji na koju se žele primijeniti.

U Europi se primjerice koncept etničnosti nije upotrebljavao u sociologiji, a pogotovo ne u svakodnevnome diskursu. On ulazi u sociološki vokabular tek sa širenjem utjecaja američke sociologije i kao dio procesa globalizacije/amerikanizacije, koji je samo izazvao konceptualnu zbrku u ionako mutnim vodama. Naime ograničimo li se na Srednju Europu, središnji koncept u uporabi bio je (i ostao) pojam naroda i nacije. Nacije su shvaćene kao zaokružene kulturno-povijesne jedinice čiji se kulturni opstanak prelijeva u političku sferu u obliku prava na samoopredjeljenje. Pojmovi nacije i državljanstva (*citizenship*) jasno se luče kao rezultat bogate povijesti postojanja multinacionalnih država. Od Austro-Ugarske do Jugoslavije, nacija je kulturna jedinica, a država je politička jedinica. Na primjer Jugoslavija je u socijalističkom razdoblju službeno razlikovala narode (nacije) – hrvatski narod, slovenski itd., koji su bili »matični« u Jugoslaviji, od manjinskih dijelova drugih nacija – »nacionalnih manjina« (Talijana, Mađara itd.) ili onih čije su »matične nacije« izvan Jugoslavije. Tu su bili i posebni »slučajevi« poput etnokulturnih grupa bez »nacionalnog određenja« ili nacionalnih težnji (primjerice Romi i Vlasi). Etničnost se ne pojavljuje ni u službenoj terminologiji ni u radovima jugoslavenskih sociologa kada su pisani za potrebe »domaćega« tržišta. To, naravno, ne vrijedi za inozemne autore koji pišu o Jugoslaviji ili za domaće autore kada se njihovi tekstovi prevode ili pišu za »vanjsko tržište«. Tako Ivo Banac smatra da je

najadekvatnija uporaba pojma etničnosti odražavanje »dobro definiranog regionalizma unutar nacionalne zajednice« (1984: 25). Lale u Banatu i bugarski Šopi etničke su grupe, ali Srbi i Bugari ne.

Pojam nacionalne manjine u jugoslavenskoj terminologiji nema »sociološko značenje«, nego se jednostavno odnosi na dijelove »ostalih« naroda koji se nalaze unutar jugoslavenskih granica. Poimanje jugoslavenskih sociologa nakon Drugoga svjetskog rata, konceptijski odražava viziju marksističkoga evolucionizma. U toj se koncepciji ljudske zajednice (društvene grupe) razvijaju u pravocrtnoj shemi: od horde preko roda, plemena i naroda pa do nacije.¹ Narod je zajednica koja nastaje stapanjem plemenâ tj. raspadom prvobitnih zajednica. On traje kroz epohu robovlasništva i feudalizma. Nacija se rađa propašću feudalizma i pojavom kapitalizma. To je evolucionistička shema koja razlikuje narod kao nižu, a naciju kao višu fazu. Ta teorijska nijansa nije se odražavala u službenoj uporabi, gdje su se pojmovi naroda i nacije često rabili naizmjenično. No za naš je rad od odnosa pojmova naroda i nacije važnija činjenica da se ni u akademskim raspravama, a ni u službenim dokumentima ne rabi pojam *etničnost*, jer za njega u spomenutoj shemi nema mjesta.

Ono što bitno određuje srednjoeuropski pojam nacija, upravo je odnos prema državi. Nacije su ili »kulturna jezgra« i ono što daje smisao postojanja nacionalnoj državi, ili se kao manjina stjecajem okolnosti nalaze izvan svojih državnih granica, ili se udružuju u federalni oblik države. U tom se pojmu zrcali politička povijest ovoga dijela svijeta s nacijama kao ključnim jedinicama političke mobilizacije koja rabi kulturu i povijest kao materijal na temelju kojega povlači granice prema »drugima« i zahtijeva svoja politička prava. Postoje, naravno, iznimke, primjerice Romi ili Vlasi, koji imaju drukčiji odnos prema državi i koji zapravo jedino odgovaraju američkom pojmu etničke grupe. Američki pojam etničnosti rađa se u tridesetim godinama prošloga stoljeća (i postupno zamjenjuje pojmove nacionalnosti i rase), ali zapravo se utvrđuje tek u šezdesetim i sedamdesetim godinama. Pojam etničnosti odražava stvarnost manjinske i imigrantske kulturne kategorije, koja ima svoje kulturne specifičnosti, ali se nastoji brže ili sporije asimilirati u većinsku kulturu. Većinska kultura nema karakteristike etničke kulture, niti je većinska grupa »etnička« grupa; ona predstavlja asimilacijski standard, ono u što će se etničke grupe pretopiti kada izgube svoje »etničke« karakteristike. Pojam »američke nacije« nema etničko značenje, već je to apstraktna politička jedinica sastavljena od »neetničkih« Amerikanaca i etničkih manjina, koji su svi jednako državljani (*citizens*). Pojmu američke nacije možda najbolje odgovara pojam jugoslagenstva iz doba »narodnog jedinstva«, ideje da će povijesno uvjetovana kulturna različitost Južnih Slavena biti homogenizirana kroz postojanje jedinstvene države. No ta je analogija, naravno, ograničena jer je utemeljena na ideji povijesno postojećeg jedinstva koje je izgubljeno povijesnim razvojem tj. življenjem Slavenâ u raznim političkim tvorevinama. Takve povijesne perspektive u američkom slučaju nema. Dapače, iz europske perspektive Amerikanci ne mogu biti »nacija« u europskome smislu jer im manjka povijesna »dubina«. Sve europske nacije u svojoj mitologiji njeguju ideju duga povijesnog postojanja (u Hrvatskoj je to »od stoljeća sedmog«). Iz te perspektive Amerikanci su umjet-

¹ Vidi opširnije na primjer kod Pulišelića (1965: 119–144).

na nacija konstruirana od sastavnih dijelova drugih nacija. Ista se logika primjenjuje na nacije koje nastaju u moderno doba na ovim prostorima, pa tako Bošnjaci ili Makedonci ne mogu biti nacija jer im nedostaje dovoljno »duboka« politička povijest. Iako je, naravno, svaka nacija rezultat asimilacija i amalgamacija, one koje nastaju u daljoj prošlosti služe kao kvalifikacija za »nacionalni status«, dok one »moderne« indiciraju artifičijelnost. Točka koja dijeli povijesno od modernoga proizvoljna je, kao što je i sama »povijesnost« u velikoj mjeri više mitološki reinterpretirana nego utemeljena na objektivnoj historiografskoj interpretaciji. Drugi korak uvjetovan političkom poviješću na ovim prostorima jest negiranje »nacionalnog statusa« jugoslavenstvu jer se kao nacije priznaju jedino one koje su stvorene povijesno ranije. Tako se ono što je prije u okvirima jugoslavenskih ideologija bilo »cilj«, tj. vraćanje na prijašnje »povijesno« stanje, vraćanje »narodnog jedinstva« narodu koji je različit zbog političke povijesti, sada reinterpreтира kao »umjetno« i dosljedno tome postaje politička nemogućnost. Te je promjene važno spomenuti ne zato da bi se pokazalo koja je od njih »prava« i »istinita« (»prava« je uvijek ona koja prevladava u određenome povijesnom razdoblju), nego kako bi se upozorilo na neprestano redefiniranje ideja nacije, etničnosti, naroda ili rase kroz povijest, koje je rezultat povijesno-političkih procesa.

Ne ulazeći u dalje povijesne komparacije, još ćemo se ukratko osvrnuti na to kako pojmovi, jednom stvoreni i široko prihvaćeni – u ovom slučaju nacije u srednjoeuropskom kontekstu i etničke grupe u američkom kontekstu – imaju povratno djelovanje na političku praksu. Rekonstruirat ćemo na koji način pojam etničnosti koji je rezultat specifično američkoga razvoja utječe na percepciju sukoba na tlu bivše Jugoslavije. Naime ideja etničke grupe u američkom diskursu nije povezana s idejom samoopredjeljenja, kao što je slučaj s idejom nacije u srednjoeuropskome diskursu. »Prirodno pravo« etničke grupe jest borba za »jednakost«, a ne borba za samoopredjeljenje. Primjerice Afroamerikanci ili Italoamerikanci u Chicagu ne bore se za samoopredjeljenje, odvajanje od Amerike, nego za jednaka prava, preraspodjelu dobara i sl. U američkoj je perspektivi »prirodni cilj« asimilacija u američku naciju, a u srednjoeuropskoj da svaka nacija ima svoju državu na svome »povijesnom« teritoriju. Oba su ta cilja nerealna, ali već sama terminologija stvara referentni okvir unutar kojega se stvarnost razumijeva. Danas nitko više ne govori o potpunoj asimilaciji, a kamoli o »prirodnom stanju« prema kojemu svaka nacija treba imati svoju državu (nije jasno koje su to nacije, a još manje što je to »povijesni« teritorij). Ono što je ovdje zanimljivo jest činjenica da koncepti stvoreni na osnovi jedne društvene stvarnosti (na primjer Chicaga tridesetih godina) utječu na percipiranje druge društvene stvarnosti (raspad Jugoslavije devedesetih). Ako je za prosječnog Amerikanca sukob u bivšoj Jugoslaviji definiran kao »etnički sukob«, onda su prva analogija ili referentni okvir s pomoću kojeg razumije daleku stvarnost etnički sukob ili rasni nemiri, koji karakteriziraju kompetitivnu politiku u SAD-u. Percepcija raspada Jugoslavije analogna je hipotetičnom raspadu SAD-a pod teretom etničkoga ili rasnog sukoba na etničke komponente, primjerice »crni« i »bijeli« dio ili na »portorikanski«, »talijanski« i »bijeli protestantski«. To se onda, naravno, može percipirati samo kao promašaj asimilacije i jugoslavenskog projekta. Takva percepcija sasvim je drugačija od one koju imaju sami akteri u sukobu, koji nacije vide kao političke tvorevine s »pravom na samoopredjeljenje«. Pravo na samoopredjeljenje Afroamerikanaca ili američkih Iraca u američkome bi kontekstu zvučalo uistinu neobično. Ali pro-

blem je u tome što akteri (nacije) sami sebe percipiraju drukčije no što ih (kao etničke grupe) percipiraju Amerikanci. Zbrka je to veća zbog činjenice da nesrpski akteri u drami, pod utjecajem američke dominacije i prozapadne orijentacije, preuzimaju »američki jezik« i sami počinju govoriti o etničkim grupama i etničkom sukobu, što povratno samo učvršćuje američku percepciju stanja. Potrebno je naglasiti da mi ovdje ne smatramo da su američke etničke grupe »zapravo« etničke grupe, ni da su jugoslavenske nacije »zapravo« nacije, nego samo upozoravamo na to da su to klasifikacijski konstrukti koji formiraju percepciju situacije, ali i izazivaju nesporazume. Važan je način na koji koncepti koji imaju svoju povijest utječu na način viđenja stvarnosti. Pa tako Amerikanci vide stvarnost na način da »oni« (ljudi u Jugoslaviji) ne mogu živjeti zajedno, a »mi« u Americi možemo, a ljudi s ovih prostora smatraju da Amerikanci zapravo »izmišljaju svoju naciju« jer se ovdje nacija shvaća na drugačiji način.

Nema, naravno, ništa nepromjenljivo u tim percepcijama. To što su Amerikanci gledali sukob u Jugoslaviji kroz prizmu etničkoga sukoba, određeni je »povijesni izbor« koji uvjetuje stav prema tom sukobu. U nekoj drugoj perspektivi taj su sukob mogli gledati kao »revoluciju« i u tom bi slučaju prizma bila njihova antikolonijalna i demokratska revolucija (što je zapravo prizma kroz koju je većina aktera u sukobu gledala vlastiti sukob).²

3) U teorijskom se diskursu to što konceptualni aparat sociologije gubi vezu sa svakodnevnim govorom, smatra »napretkom«, što proizlazi iz činjenice da je time omogućena konstrukcija teorijski relevantnijih pojmova. Pod teorijskom relevantnošću podrazumijevamo njihovu ulogu u konstrukciji objašnjenja društvenih fenomena. Kroz taj proces gubi se »esencijalnost« pojmova kao što su rasa, nacija i etničnost, pa se onda i gube jasno povučene granice među njima, a njihovo postojanje smješta se u širi društveni okvir koji omogućuje njihovo tretiranje kao zavisne varijable s jedne strane i kao društvenoga konstrukta s druge.

2. Linija konceptualnoga razvoja

Osnovne obrise konceptualnoga razvoja shvaćanja fenomena etničkoga, rasnog i nacionalnog ovdje opisujemo kao kontinuitet (donekle proizvoljno, no to je uvijek slučaj kada se pogledom unatrag opisuje razvoj neke ideje) omeđen trima osnovnim točkama: Weber – Barth – Brubaker. (Uz njih, naravno, postoji mnogo drugih pravaca i autora koji idu u istome smjeru.)

a) Od Webera do Bartha, od Bartha do Brubakera

Weberova teorija etničnosti

Gotovo sav konceptualni aparat suvremene sociologije etničnosti možemo naći već kod Maxa Webera. Njegova teorija nalazi se u *Gospodarstvu i društvu*. Međutim,

² To je, naravno, imalo i svoj propagandni okvir. Tako je Miloševićev napor za očuvanje Jugoslavije mogao biti shvaćen kao analogan Lincolnovu sprečavanju secesije, a ne engleskim vođama koji je sprečavaju. Na drugoj strani Tuđman nije uspio izgraditi analogiju s revolucionarnim djelovanjem G. Washingtona u američkoj revoluciji, nego s »Jugom« i secesijom.

nas ovdje manje zanima razvoj Weberova mišljenja, a više njegov utjecaj (ili izostajanje utjecaja) na daljnji razvoj sociologije etničnosti. Pođimo od osnovnog određenja koje Weber daje kada kaže da »ćemo 'etničkim' grupama nazvati ona ljudska grupiranja koja... se zasnivaju na subjektivnom vjerovanju u zajedničko podrijetlo« (Weber, 1976: 327). Ovdje ćemo odmah zastati jer vidimo kako kao bitnu karakteristiku etničkoga Weber ističe »vjerovanje u zajedničko podrijetlo«. Taj element nije onaj na koji ćemo naići u većini udžbenika o etničnosti i u svakodnevnom diskursu, gdje se obično naglašava »kultura« i polazi se od nje kao od bitnog određenja etničnosti.³ Taj obrat od vjerovanja u zajedničko podrijetlo na kulturu kao bitan moment (koji je plod specifično američke situacije) ima važne posljedice u smislu postvarenja pojma etničnosti. Ako je naime »kultura« ono što karakterizira (i razdvaja) etničke grupe, onda je zadaća sociologije odrediti karakteristike kulture koje stoje u osnovi etničnosti. Etničke su grupe »objektivno« dane jer odražavaju »objektivno postojeće« kulturne razlike. Time se zapravo kreira implicitno shvaćanje prema kojemu, prvo, »kultura« (bez obzira na definiciju tog pojma) determinira pripadnost etničnosti, i drugo, da *a priori* postoji homogenost kulture, tj. neka homogena kultura diferencira jednu etničku grupu od druge. Etničke se grupe dakle »objektivno« razlikuju prema kulturi. Ta perspektiva jasno odražava viziju chicaškoga *melting pota*. Etničke grupe Chicaga razlikuju se prema jeziku, vjeri, običajima itd., pa onda iz te perspektive kultura uistinu stoji u osnovi razlikovanja etničkih grupa. Dominacija američke sociologije širi takvo shvaćanje i u europsku sociologiju. Weber, naprotiv, ima mnogo širu historijsko-komparativnu perspektivu. Etnička grupa nije »određena« kulturom, nego prije svega subjektivnim vjerovanjem u zajedničko podrijetlo. U nastavku definicije Weber dodaje: »...nije važno da li objektivna krvna srodnost postoji ili ne« (1976: 327).

Posljedica toga jest da ako gledamo kulturu i kulturne razlike, to nam ne pomaže odrediti »granice« etničkih grupa. Polazna je točka vjerovanje u zajedničko podrijetlo, koje onda formira izbor kulturnih elemenata (ili, u Barthovoj terminologiji, formira »granice«). Prema tome nema »objektivno zadane« kulture koja kreira etničnost, nego se etnička grupa formira u političko-povijesnom procesu i »bira« elemente kulture koji onda postaju granica prema drugima. Uostalom, hrvatska je povijest najbolji primjer za to. Ne postoji nikakva homogena hrvatska kultura koja stoji u osnovi formiranja hrvatske etničnosti/nacije. Upravo obratno, Hrvatska je izvanredno kulturno heterogena, a ta se heterogenost tek u sukobu s »drugima« i razgraničenju prema njima, redefinira kao homogena. Ne ulazeći dublje u povijest, tu dinamiku možemo jasno opaziti na aktualnim jezičnim razgraničenjima. Teško bi bilo tvrditi da su na ovim prostorima postojala četiri jasno odvojena kulturna elementa – jezika – koja su stajala u osnovi formiranja četiri nacije: hrvatske, srpske, bošnjačke i crnogorske. Posve suprotno, kao posljedica političkoga razgraničenja sada se normiraju četiri različita jezika. Svako normiranje znači povlačenje razlike u odnosu na druge i brisanje unutarnjih razlika. Uostalom, kao što se danas normiranje hrvatskoga jezika temelji na diferenciranju od srpskoga, tako i normiranje hrvatskoga u 19. stoljeću (prihvatanje štokavskoga nauštrb kajkavskoga i čakavskoga) nije bilo nikakav »prirodni« proces niti je odražavalo prirodno »jedinstvo«

³ Na tu činjenicu s pravom upozoravaju Cornell i Hartmann (1998) u svome odličnu pregledu teorija rasa i etničnosti.

hrvatskoga jezika, nego je bilo odraz političkog procesa formiranja moderne hrvatske nacije, koja je u povlačenju granice prema drugima stvarala normirani književni jezik. Nije dakle postojao hrvatski jezik (kao kulturni element) na temelju kojega je izgrađena hrvatska etnija, nego je u procesu izgradnje hrvatske etnije stvoren zaokružen hrvatski jezik. U temelju procesa stvaranja pojedinog jezika najčešće je povlačenje granica prema drugima; riječ je dakle o normiranju jezika kao posljedici političkog razdvajanja, a ne kao samorazumljiva razlikovanja među etničkim »grupama«.

Osvrnut ćemo se i na element definicije gdje Weber kaže da nije važno postoji li krvna srodnost uistinu. Jezikom moderne sociologije, to bi značilo da je vjerovanje u zajedničko podrijetlo »društveni konstrukt«. Drugim riječima, u svim mitovima o podrijetlu nacije sadržana je »priča«, mit o zajedničkom podrijetlu, koja odudara od povijesnih i/ili bioloških činjenica ili je samo djelomično utemeljena na njima. Srednjovjekovni mitovi o podrijetlu europskih naroda obično su imali uporište u interpretaciji Biblije i biblijskoj interpretaciji postanka svijeta. S pojavom romantizma i »nacionalnih budenja« mitovi se premještaju u područje romantičarske interpretacije povijesti. Biblijska interpretacija dovodi u vezu narode s biblijskim osobama, osobito s Noinim sinovima.⁴ Mitovi o podrijetlu ranih pretkršćanskih naroda također se dovode u vezu s konkretnim osobama (na primjer legenda o nastanku Rima ili legenda o sedmero braće i sestara kao osnivačima »hrvatskoga naroda«). Ovdje valja upozoriti na implicitnu pretpostavku koja proizlazi iz Weberove definicije, a koja obično promiče kritičarima. Naime ako se kaže da nije važno postoji li krvna srodnost uistinu, time se implicira da ta srodnost može, ali i ne mora postojati. To znači da postoje narodi koji su »srodni« i oni koji to nisu. Takva dihotomija, naravno, ne postoji, a vjerojatno ni Weber na njoj ne bi inzistirao. Ono što možemo prihvatiti jest da postoji veća ili manja etnička heterogenost kao varijabla prema kojoj se mogu uspoređivati narodi.⁵ Ta je heterogenost povijesno uvje-

⁴ Stvaraju se i »rasne« genealogije, gdje Noa potječe od Adama, a Noini sinovi začetnici su ljudskih »rasa«. Od Jafeta potječu Europljani, od Sema Azijci, a od Hama Afrikanci, nad kojima je kletva zbog koje su osuđeni da služe kao robovi. Ta mitologija ima i svoju »klasnu« inačicu, pa onda od Jafeta potječe plemstvo, od Sema potječu činovnici, a od Hama robovi (očita je strukturna analogija s mitom o podrijetlu indijskih kasta). Te se mitologije povremeno oživljavaju na marginama znanosti, kao što pokušava učiniti primjerice Ivan Jurić u *Genetičkom podrijetlu Hrvata* (o čemu opširnije u: *Le Monde diplomatique* /Sekulić, 2006/). On biblijske tekstove tumači modernim genetičkim otkrićima. Malo mu doduše smeta što se u *Knjizi Postanka* o slijedu ženskih generacija ništa ne govori jer se u skladu s vremenom nastanka teksta i dominantnim kulturnim obrascem govori samo o »muškim lozama«. Zato izražava nadu »da bi potvrđivanjem sumnji u mogućnost rekombinacije mtDNK (mitohondrijski geni koji se ne rekombiniraju, a prenose se po ženskoj liniji – op. D. S.) podudarnost priče u *Knjizi Postanka* i genetičkih spoznaja bila još očitija, jer bi postalo jasno da ne postoji loze po mtDNK, odnosno ženskoj strani sljednika« (Jurić, 2003: 194). To je samo primjer kako se biblijska mitologija s vremena na vrijeme oživljava u »novom ruhu«. U nadahnutu predgovoru Dragana Primorca spominje se da se otkriće strukture DNK često naziva otkrićem »Božjeg rukopisa«, a s mitologijom narodâ to se povezuje Starčevićevim riječima da je »svaki narod čedo Božje i sam Bog zna što je on kojemu svojem djetetu odredio«. Pa se tako herderovsko romantičarsko teoretiziranje o narodima kao od Boga stvorenima povezuje s modernim genetičkim otkrićima.

⁵ Doduše u njegovom »Freiburškom nastupnom predavanju« (Weber, 1980) može se naći esencijalizam pomiješan s biologizmom i čak socijalnim darvinizmom. U kolikoj mjeri njegovo »konstruktivističko« pisanje iz *Gospodarstva i društva* znači napuštanje tih ideja (tj. pomak od esencijalizma prema konstruktivizmu), ostavljam za raspravu weberolozima.

tovana, pa su veći narodi sigurno heterogeniji od manjih, a oni geografski izoliraniji manje su heterogeni od onih koji se formiraju na trgovačkim i vojnim čvorištima. Ideja da neki narod može imati »homogeno« podrijetlo, besmislena je. Ono bi moglo postojati kada bi unutar neke etničke grupe od neke vremenske točke postojala potpuna endogamija. Čak i kada bi to bio slučaj, izbor te »vremenske« točke uvijek je proizvoljan i egzogamija je uvijek postojala prije nje. Povijest svakog naroda zapravo je povijest asimilacije ili diferencijacije, odvajanja ljudskih grupa, a svaka grupa koju u određenom trenutku analiziramo kao polaznu točku, ima isto tako svoju povijest asimilacija i diferencijacija. Kada na primjer govorimo o »podrijetlu« hrvatskoga naroda, na raspolaganju su nam teorije o »iranskome«, »gotskom«, »slavenskom« itd. podrijetlu. Ta diskusija ima smisla kada se želi rasvijetliti odakle dolazi ona etnička grupacija koja se na ovim prostorima u dokumentima prvi put pojavljuje u osmome stoljeću.⁶ No to nije isto kao i »biološko podrijetlo« današnjih Hrvata jer je sigurno posrijedi mnogostruka asimilacija starosjedilačkog stanovništva (dakle onoga stanovništva koje je tu živjelo za vrijeme rimske vladavine, od ilirskih grupacija do »kolonizatora«, koji su opet bili raznih etničkih podrijetla, pa do raznih slavenskih grupacija); o vojskama i migracijskim kretanjima u posljednjih tisuću godina da se i ne govori. »Podrijetlo« današnjih Hrvata samo je političko i povijesno, a nikako »biološko«, kad je riječ o onoj grupi koja se spominje u ranim dokumentima (a naše znanje o tom ranom vremenu ionako je skromno, pa do neke konačne »istine« o »etničnostima« toga vremena teško da možemo doći).

Možemo se dakle složiti s Weberom da nije važno koliko je vjerovanje o homogenom podrijetlu točno ili ne, uz ogradu da čistoga homogenog podrijetla nema, i danas jedino možemo odrediti »grupe« prema nekim proizvoljno prihvaćenim vremenskim kriterijima (od kada počinjemo računati »početnu« točku podrijetla) kao više ili manje heterogene. Kad su posrijedi Hrvati, povijest se počinje »računati« od njihova dolaska na dijelove teritorija današnje Hrvatske. Mutne su diskusije o njihovom podrijetlu i mjestu odakle su došli, kao i o točnom vremenu dolaska, a slično je i s pretpostavkom da oni predstavljaju »biološku« jezgru današnjih Hrvata, pri čemu se zanemaruju neprekidni procesi integracije, asimilacije i diferencijacije.

Weber nastavlja svoju definiciju razlaganjem onoga na čemu se subjektivno vjerovanje u zajedničko podrijetlo može zasnivati i kaže da je »zasnovano na sličnosti u vanjskom izgledu, običajima ili obojem, ili je zasnovano na sjećanju na kolonizaciju i migraciju« (Weber, 1976: 327). Dakle to su elementi na koje se pozivaju oni koji vjeruju da imaju zajedničko podrijetlo. Odmah je očito da tjelesne karakteristike, dakle ono što nazivamo »rasom«, i kulturne karakteristike, ono što se naziva »etničkim«, dolaze

⁶ Uostalom, ne postoji ni potpuno slaganje o tome ima li ta »grupacija« karakteristike onoga što bi zadovoljavalo naše današnje shvaćanje etničke grupe ili je više riječ o socijalnostatusnoj grupi. Tako Walter Pohl u »Osnovima hrvatske etnogeneze: Avari i Slaveni« (1995) na primjer smatra da Hrvati koji u sedmom stoljeću prodiru južno od Dunava, što se veže uz pobjedu nad Avarima, nisu etnička grupa. Kako se u njegovoj interpretaciji može razumjeti iz suvremenih izvora nositelji ustanka bili su sloj ratnika koji su postavili Avari i koji su zapovijedali regionalnim polietničkim savezima. Protiv kaganâ se dakle nisu dizali narodi, nego vođe različitih etničkih pripadnosti koji su imali vojnu funkciju u avarskoj političkoj tvorevini. Riječ »Hrvat« iz tog vremena ima socijalnu ili funkcionalnu konotaciju, koja se s vremenom gubi i počinje označivati lokalne skupine ratnika koje začinju etnogenezu. Prema tome Hrvati originalno mogu biti Slaveni koji su na vrhuncu kaganata stekli visoke čino ve u avarskoj vojsci i tako preuzeli i neke avarske tradicije (Pohl, 1995).

zajedno, jer Weber dobro uočava da grupiranje po »rasnim« ili »etničkim« principima ne znači postojanje dviju različitih »vrsta« »društvenih grupa« nego dvaju elemenata koji se u danim okolnostima »biraju« kao princip razlikovanja od »drugoga«. U svakoj konkretnoj situaciji oni su pomiješani, što je logično jer vjerovanje u zajedničko podrijetlo, dakle u »biološku« liniju koja nas razdvaja od drugih, nužno za sobom povlači vjerovanje u postojanje tjelesnog razlikovanja od tih »drugih«. Naravno da tjelesne karakteristike lokalnih populacija postoje, ali se te lokalne distribucije tjelesnih karakteristika ne poklapaju sa zamišljenim granicama »naroda« ili »nacija«. U slučaju Hrvatske mogla bi se konstruirati »mapa« temeljena na fizičkoj antropologiji koja bi odražavala distribucije dominantnih tjelesnih tipova koji nikako ne mogu imati »nacionalno«, nego samo »regionalno« značenje (na primjer u Dalmaciji, Hrvatskom zagorju ili Slavoniji). Dakle ti bi tipovi bili eventualno regionalni i ne bi se mogao konstruirati »tjelesni« tip koji bi bio karakterističan za sve Hrvate. Isto tako, budući da su tjelesni tipovi regionalni, oni su često presijecani »etničkim« granicama, iz čega su proizašle neke stare tipologije »dinarskog tipa« (Cvijić, Dvorniković) koji presijeca nacionalne granice. Drugim riječima, kao što nam je već poznato iz kritičkih analiza »bioloških« osnova pojma rase da je varijacija unutar pretpostavljenih »rasa« veća od varijacije između pretpostavljenih »rasa«, ta ista logika vrijedi i za tjelesne karakteristike narodâ. Bez obzira na povremene pokušaje revitalizacije »biološkog rasizma« u novome ruhu, ta je činjenica nepobitna. Tako se na primjer u već spomenutoj Jurićevoj knjizi (2003) čak izmišlja »hrvatski gen« kako bi se, sada u skladu s genetikom, jer je fizička antropologija diskreditirana, pronašli »fizički osnovi« nacije. Doduše sada to više nisu tjelesne, vidljive karakteristike, nego »nevidljivi« geni. No, naravno, ideološki principi ostaju isti. Taj novi »genetički rasizam« zasnovan je na epistemološkoj naivnosti jednako kao i stari rasizam fizičke antropologije. No dok za stari rasizam možemo naći opravdanje u ograničenosti spoznaje toga vremena, naš »novi rasizam«, koji ponavlja iste pogreške kao da povijesnog razvoja znanstvene spoznaje nije ni bilo, nemoguće je opravdati. Dakako, neosporno je da distribucija »hrvatskoga gena« varira unutar hrvatske populacije te je također prisutna i u drugim, »nehrvatskim populacijama«. Narod i nacija identifikacijske su kategorije proizašle iz povijesnoga i političkog razvoja, a taj fenomen nije istovrstan s biološkim razvojem. Pokušaji svođenja kulturno-povijesne realnosti na biološku i interpretacija povijesne realnosti kao odraza neke »dublje« biološke realnosti, čine upravo ideološku formulu koju nazivamo rasizmom.

Tjelesne karakteristike same po sebi ne čine »rasu«, kao što ni kulturne karakteristike same po sebi ne čine etničku grupu ili naciju. Tek društveno-politički proces koji se koristi nekom tjelesnom ili kulturnom karakteristikom stvara »grupnost«. Tako Weber kaže da rasa »stvara 'grupu' samo onda kada postoji subjektivni osjećaj da ona predstavlja zajedničko obilježje« (1976: 323). Drugim riječima, nije neka tjelesna karakteristika ta koja stvara rasu, nego se »rasa« formira u društvenom procesu u kojem se tjelesna karakteristika »bira« i razgraničava jednu populaciju od druge. Time je u potpunosti anticipiran kasniji Barthov zaokret i naglašavanje povlačenja granica. To Weber opisuje kada kaže: »To (pretvaranje tjelesnih karakteristika u 'rasne' – op. D. S.) se zbiva samo ako se pripadnici raznih rasa, kao lokalno povezani ili susjedi, udružuju u cilju neke (najčešće političke) zajedničke akcije, ili obrnuto, ako je neka zajednička

sudbina pripadnika iste rase vezana s nekim antagonizmom protiv članova neke vidljivo drugačije grupe. Rezultirajuća akcija uglavnom je čisto negativna: ti koji su vidljivo različiti se izbjegavaju ili preziru, ili obrnuto, promatraju s predrasudnim strahopoštovanjem» (Weber, 1976: 323). Malo dalje nastavlja: »... gledajući s pozitivnog aspekta, te razlike mogu potaknuti razvoj posebne svijesti, koja lako može postati nosilac grupnih odnosa» (1976: 326). Prema tome ovdje Weber u potpunosti opisuje dijalektički odnos grupe i okoline ili pozitivno-negativni odnos »grupnosti« prema »drugima«. Razvijanje unutarnje svijesti, društvene integracije, osjećaja pripadnosti grupi praćeno je razgraničavanjem i negativnim osjećajima prema onima koji ne pripadaju grupi. Što intenzivnije postajem članom grupe, obično su i intenzivniji negativni i neprijateljski osjećaji prema onima koji nisu unutar grupe.

Takvo detaljnije posvećivanje pozornosti »rasi« želi samo upozoriti na to da iza onoga što nazivamo rasom, etničkom grupom ili nacijom stoje isti procesi, dakle u sociološkome smislu možemo ta tri fenomena promatrati kao odraz istih procesa koji se različito manifestiraju ovisno o političkome, ekonomskom i/ili povijesnom kontekstu u kojemu se izražavaju.⁷ U esencijalističkome tipu mišljenja, koji dopijeva i u udžbenike, govori se o tri tipa grupa te se daju njihove definicije, traži se »odnos« među njima itd. Zapravo je riječ o istom procesu razgraničavanja koji s obzirom na okolnosti može izabrati različite »markere«, granice prema drugima. Taj se proces posebice odvija kroz zatvaranje – jedan od ključnih procesa koji stoji u osnovi formiranja ljudskih grupa i društvene akcije. U uvodnom dijelu *Gospodarstva i društva*, gdje se razrađuju osnovne sociološke kategorije, zatvorenim odnosom prema »onima izvana« opisuje se svaki odnos koji prema subjektivnom značenju ili obvezujućim pravilima isključuje, ograničava

⁷ Usprkos Weberovu konstruktivizmu, kod njega se jasno vidi vjerovanje u rasne razlike u skladu s »rasnom znanošću« njegova vremena. Tako on piše: »Ako se stupanj objektivne rasne razlike može čisto fiziološki odrediti, između ostalog, i po tome da li se melezi razmnožavaju ili ne u približno normalnoj mjeri...« Prema tome on dopušta da su »mješanci« možda sterilni, analogno mulama iz životinjskoga svijeta, što bi indiciralo da su »rase« na rubu procesa da postanu drugačije »vrste«. Također u skladu sa znanjima svoga vremena, nastavlja: »...onda bi se i intenzitet subjektivne uzajamne privlačnosti i odbojnosti među rasama mogao mjeriti time da li osobe različitih rasa rado ili rijetko međusobno stupaju u seksualne odnose, da li su ti odnosi normalno trajni ili uglavnom samo povremeni i neredovni« (Weber, 1976: 323). No taj esencijalizam i određeni »agnosticizam« u pogledu stupnja biološke različitosti različitih »rasa«, ne smeta Weberu da kaže da rasa (koliko god bila esencijalistički shvaćena) postaje zajednica i osnova za akciju samo onda kad postoji subjektivni osjećaj rasne pripadnosti. Ostaje otvoreno pitanje do koje mjere dakle po Weberu imamo »objektivno postojeće rase« kojeg objektivnog postojanja ljudi mogu biti svjesni ili ne, može li onda postojati »pogrešna rasna svijest« itd. Mnogo oštrije rasizam javlja se u njegovom »Freiburškom nastupnom predavanju« iz 1895. kada govori o borbi među rasama i slavenskoj rasi koja potiskuje Nijemce zato što posjeduje dar od prirode (ili ga je stekla tijekom vremena) da ima niže tjelesne i intelektualne potrebe. Jer kao što kaže: »slobodna igra sila selekcije ne daje ishod kakav većina optimista među nama predmnijeva, u korist nacionalnosti koja je razvijenija ili više ekonomski nadarena« (Weber, 1980: 434) (to su, naravno, Nijemci u odnosu na Poljake). Kao što kasnije u *Gospodarstvu i društvu* izražava sumnju u stupanj biološke različitosti rasa, tako i ovdje izražava sumnju u to jesu li te razlike među rasama (Poljacima i Nijemcima) promjenjive ili nepromjenjive ovisno o okolnostima. »Strašno teško pitanje, sigurno za sada nerješivo, gdje staviti granicu varijabilnosti fizičkih i psihičkih karakteristika populacije pod utjecajem danih životnih okolnosti, je nešto u što se neću niti upustiti« (Weber, 1980: 435). No većina autora slaže se da početne rasističke tonove iz freiburškoga nastupnog predavanja Weber poslije postupno napušta (Stone, 2003).

ili uvjetuje participaciju određenih osoba.⁸ Taj proces zatvaranja stoji u osnovi onoga što se zove klasno, etničko-rasno-nacionalno, klansko, plemensko, srodničko grupiranje i sl. Naposljetku ni *citizenship* (državljanstvo) nije ništa drugo doli moderni oblik strategije zatvaranja (Brubaker). U osnovi zatvaranja stoji interes,⁹ kao i u osnovi formiranja klasa, rasa ili nacija, koji se onda legitimizira, a legitimizacija se interiorizira u obliku različitih oblika etnocentrističkog »prijezira« prema drugima.

Klasična sociologija etničnosti obično počinje nabranjem kulturnih elemenata koji čine etničnost – jezik, religija, običaji itd. Kao što smo spomenuli, takvi nas pristupi svojom logikom navode da tražimo koji su to »kulturni« elementi koji čine, determiniraju »etničnost«. Poučno je opet se vratiti Weberu. Tako on kaže: »Veća ili manja la-koća s kojom nastaje zajednica društvenog saobraćanja (u najširem smislu te riječi) ve-zuje se koliko za najpovršnije, povijesno slučajno nastale razlike u životnim navikama, toliko i za rasno naslijeđe. (...) Razlike u frizuri i obliku brade, odijevanju, načinu pre-hrane, u uobičajenoj podjeli rada među spolovima, i sve vrste vidljivih razlika, mogu u konkretnom slučaju biti povod za antipatiju i prijezir« (Weber, 1976: 325). Takvo odbija-nje i prijezir onda učvršćuje granice prema drugima. Ono na što želimo skrenuti pozor-nost jest Weberovo naglašavanje da kauzalni slijed, »uzrok« formiranja etničkih gra-nica, ne leži u karakteristikama kulture. Etnička se grupa ne formira zato što postoji raz-lika u podjeli rada među spolovima, nego to u procesu razgraničavanja među grupama postaje važno i onda počinje služiti kao »granica«. Weber naglašava da i najpovršnije kulturne karakteristike mogu postati »granice«. Dakle nema ničega specifična u kulturi što uzrokuje razlike, već različiti kulturni elementi mogu služiti za povlačenje i učvršći-vanje granica koje se određuju drugim procesima. Tako na primjer u povlačenju »gra-nica« (etničkih, a ne teritorijalnih) između Srba i Hrvata nisu »postojali« različiti jezici iz kojih su se izvele etničko-nacionalne razlike, nego je standardizacija jezika slijedila utvrđivanje nacionalnog razlikovanja kroz proces brisanja unutarnjih razlika i povlače-nja granica prema drugima. To znači: standardizacija štokavske varijante kada je nacio-nalna granica percipirana kao jugoslavenska, a sada standardizacija u užem opsegu ka-da je nacionalna granica percipirana kao srpska/hrvatska/bošnjačka. Ni jedna ni druga granica nisu više ili manje »prirodne«. I jedna i druga rezultat su povijesnoga i politič-kog procesa konstrukcije. Poenta je u tome da kauzalni slijed ide od procesa razgrani-čavanja koji onda kreira jezik, a ne od neke statične strukture razlika u jeziku koja onda uvjetuje etničko razgraničavanje.¹⁰ To, naravno, ne znači da se ne mogu koristiti posto-jeći kulturni elementi koji se uvelike poklapaju sa zamišljenim etničkim razlikama. U srpsko-hrvatskom slučaju to su vjerske katoličko-pravoslavne razlike. Ali i u ovom je

⁸ O otvorenim i zatvorenim društvenim odnosima piše Weber u prvom poglavlju *Gospodarstva i društva*, »Osnovni sociološki pojmovi« (1976: 30–32).

⁹ U novijim evaluacijama Weberova sociološkog opusa izranja »interes« kao ključna kategorija. Taj se po-jam javlja u osamsto rečenica u *Gospodarstvu i društvu*, u prosjeku na svakoj trećoj stranici (Peillon, 1990).

¹⁰ Za jezik vrijedi isti princip kao za tjelesne karakteristike. Unutarnja varijacija jezičnih idioma na kojima se zasniva standardizacija nacionalnih jezika veća je nego varijacija među jezicima. Na primjer kajkavski dijalekti Hrvatskoga zagorja sličniji su slovenskim dijalektima nego čakavskim otočnim idiomima itd. Kao sto Škiljan rezimira: »različiti materinji idiomi Hrvata pripadaju hrvatskom jeziku zato što njihovi govornici smatraju da je to tako« (Škiljan, 2002: 14).

slučaju onda potrebno »uštimavanje« na rubovima, pa na primjer to znači da »srbokatolici« ili pravoslavni Hrvati moraju nestati i »disonantne« elemente u vlastitome kulturnom profilu valja uskladiti stavljajući ih na jednu ili drugu stranu. U slučaju Bosne i Hercegovine postojeće se religijsko razlikovanje uzima od nadirućih nacionalno-integracijskih ideologija kao element koji služi jasnom povlačenju granica srpske i hrvatske etnije tamo gdje takvih jasnih razlikovanja dotad nije bilo. Također, u današnjim sukobima pripadnici triju različitih naroda smatraju se takvima bez obzira na stupanj individualne religioznosti.

Bez obzira na to što je Weber svoju konceptualizaciju dao u odgovarajućim poglavljima *Gospodarstva i društva*, od njegova objavljivanja pa do današnjega ponovnog interesa za taj dio Weberove konceptualizacije postoji razdoblje u kojem je ona zapostavljena i nije bivala inkorporirana u pojmovno-teorijski aparat sociologije etničnosti i nacije (pitanje nacije i nacionalizma odvojeno je i njime su se više bavile europska sociologija i historiografija). S jedne strane to je rezultat dominacije američke sociologije, osobito Čikaške škole (posebno Parka)¹¹, koja polazi od perspektive chikaškoga *melting pota* i etničkih grupa kao manjinskih »kulturnih« grupa. Orijentacija na postojeću situaciju odnosa većine i manjine u kontekstu američkoga velikoga grada ima jednostavno drugačiju perspektivu nego Weberova historijsko-komparativna perspektiva. Etničke su grupe dane i ne postavlja se pitanje njihova nastanka, a osnovna je perspektiva asimilacionistička. Takav koncept etničnosti dominira američkom sociologijom, a sa širenjem američkoga intelektualnog utjecaja počinje dominirati i europskom. S druge strane europska sociologija u svome tradicionalnom načinu analize ne rabi koncept etničnosti nego nacije, naroda i sl. Ona je ponajprije usmjerena na fenomen nacionalizma i u tom smislu itekako se koristi Weberovom definicijom i drugim poglavljima njegova djela koja govore o »nacionalnom prestižu«, kao i Weberovim ambivalentnim odnosom prema njemačkome nacionalizmu (posebno »Freiburško nastupno predavanje«).

Fredrik Barth

Rad Fredrika Bartha predstavlja »kopernikansku revoluciju« (Malešević, 2004) u razumijevanju etničnosti. Elementi su bili dani kod Webera, ali ih se uglavnom ignoriralo. Barth potpuno preokreće tradicionalno razumijevanje kulturnih razlika. Nije kultura (jezik, religija i slično) ta iz koje se izvode etničke grupe, nego društveni kontakt s drugima vodi do definiranja i kategoriziranja grupnih granica te izbora kulturnih elemenata koji se koriste kao kategorizacijski elementi. Na taj način kultura nije više »nezavisna varijabla« iz koje se formira »granica« prema drugima, tj. granica kulture više ne koincidira s granicama etničnosti, nego obratno, definirana granica je okvir za izbor različitih kulturnih elemenata koji postaju »sadržaj« etničke grupe. Ono što definira grupu jest granica, a ne kulturni materijal unutar granice. Podsjetimo se da prema Weberovoj formulaciji svaki kulturni element – frizura, način prehrane – može postati odlučujući element diferencijacije, identiteta i granice prema drugima. Prema tome Barth zapravo nije rekao ništa bitno novo, ništa što Weber već nije rekao. Valja napomenuti

¹¹ Kod samog Parka nalazimo još dominaciju uporabe pojma rase iako u sadržajnom obliku on već rabi ono što poslije postaje »etnička grupa«.

da Barth i njegovi suradnici ne citiraju Webera, dakle nema indikacija da su svjesno nastavili Weberovu liniju razmišljanja. Ali oni čine korak dalje od Weberove analize iz *Gospodarstva i društva*. Dok je Weberova analiza posve konceptualna, Barth i suradnici do svojih zaključaka dolaze na temelju terenskoga antropološkog rada. Držimo da Barth nije učinio kopernikansku revoluciju, nego je »isprobao« Webera među Paštunima u Afganistanu i došao do istih zaključaka. Prema tome Barth je Weber u novome ruhu, u moderniziranom jeziku i, što je svakako najvažnije, utemeljen na empirijskome materijalu.

Etničnost – grupa ili proces?

Posljednji korak u toj rekonceptualizaciji identiteta svakako je Brubakerova koncepcija razrađena u *Ethnicity without Groups* (2004). Osnovna Brubakerova zamisao jest da nas jezik »grupizma« vodi u pogrešnome smjeru u analizi etničkih, nacionalnih, rasnih i klasnih fenomena. Bez obzira na prevladavajući »društveni konstruktivizam« u suvremenim analizama etničnosti, iskliznuće u jezik grupizma, ili usporedno postojanje »grupizma« i društvenoga konstruktivizma, neizbježno je. Stoga Brubaker predlaže teorijsko-konceptualni okvir koji pristupa etničkome bez unaprijed pretpostavljenoga »grupnoga«.

Brubaker uzima »grupnost« ne kao danost i unaprijed određenu karakteristiku etničnosti, nego kao varijablu. Ona varira ne samo među pretpostavljenim grupama nego i unutar njih. Varira u vremenu ovisno o povijesnim uvjetima (mnogo je pisano o sukobu koji pojačava unutarnju koheziju /Simmel, Coser/, a »grupnost« i identitet ključne su dimenzije te kohezije). Etničnost ne djeluje samo preko »grupnosti« nego i preko kategorizacija, shema, susretâ i razgraničenjâ prema drugima, identifikacijama, jezicima, pričama, institucijama, organizacijama, mrežama i događajima. Za razumijevanje etničnosti i etničkih granica »grupnost« nije univerzalni i najprimjereniji okvir (iako u nizu slučajeva to može biti). Repertoar konceptualizacije treba proširiti te etničnost, rasu i naciju razmatrati kao relacijski, procesni fenomen koji proizlazi iz široka spektra društvenih, kulturnih i psihičkih procesa. Pojam etničke, rasne ili nacionalne grupe jest kategorija političke prakse, ali to nije isto što i analitička kategorija. Bez obzira na to što je razumijevanje aktera i njihove interpretacije svijeta važno, to ne znači da analitičke kategorije trebaju biti identične onima koje razvijaju akteri, etnički poduzetnici ili pak kategorije koje su prihvaćene u svakodnevnoj komunikaciji.

Jedan od osnovnih argumenata ovoga rada upravo je upućivanje na činjenicu da je napredak u razumijevanju etničnosti ili nacije moguć samo kroz razlikovanje ideoloških koncepata ili koncepata svakodnevne prakse (Bourdieu /1991/ kaže da te kategorije imaju »performativni karakter«, a mi bismo rekli mobilizatorski ili konstruktivistički karakter). U tom se smislu analitičke kategorije počinju sve više razlikovati od kategorija prakse. Tu je jedna razlika sociološkoga i klasičnoga historiografskog pristupa, koji jednostavno uzima kategorije naroda iz svakodnevne prakse kao osnovnu analitičku kategoriju. Na tome se zasniva kritika hrvatske historiografije naznačena u zadnjem odlomku. Ali isto tako na tome možemo zasnovati argument da postoji i napredak u društvenim znanostima i njihovu razumijevanju svijeta, a ne samo smjena i moda prihvaćanja niza smjenjivih teorijskih okvira.

Prema tome etnički (pa onda dosljedno tome i nacionalni,¹² rasni) fenomeni nisu fenomeni kulturnih razlika prenesenih u političku sferu, nego su to društveni fenomeni nerazdvojno povezani s društvenim, političkim i ekonomskim strukturama koje utječu na to kako se etničnost (rasa, nacija) pokazuje i kakvu društvenu važnost zadobiva. Isto tako, ono što se naziva etničkim, nacionalnim identitetom nije nikakav »objektivno postojeći« fenomen koji valja razotkriti, izvući na površinu, osvijestiti (kao u marksističkom diskursu klasnu svijest od »po sebi« u »za sebe«), nego je proizvod spomenutih okolnosti. Okolnosti su »nezavisna« varijabla koja stvara, promiče ili čini granice identiteta, ili stvara identitete kao više ili manje važne, a ne identiteti »dani« i »prekriveni« praksom koja ih potiskuje.

Kritička analiza Brubakera

Brubakerova analiza dobro je upozorenje društvenim znanstvenicima na implicitno postvarenje koje je prisutno u uporabi koncepata. Njegova analiza zahtijeva vrlo rafiniranu konceptualizaciju. Jasno je da etničke grupe jesu »grupe« ako grupu prije svega shvaćamo kao utemeljenu na osjećaju pripadnosti. Hrvati osjećaju da pripadaju hrvatskoj naciji kao što Srbi osjećaju da pripadaju srpskoj naciji, a Turci turskoj. Jedna je analogija prisutna u konceptu rase. Postoje razlike u boji kože među ljudima i »očigledno« je da postoje na primjer crnci i bijelci. Takva ista »očiglednost« prisutna je u postojanju nacija – Hrvatâ, Srba, Turaka, Francuzâ itd. No većina suvremenih antropologa ne upotrebljava pojam rase, i to ne zbog toga što ne bi postojale očigledne tjelesne razlike među ljudima, nego zato što koncept rase kakav je razvila klasična »rasna znanost« i kakav prevladava u svakodnevnome diskursu ima prošireno značenje koje uvelike nadilazi zamjetljive razlike u boji kože. To su primjerice: korelacija između boje kože i niza psihičkih karakteristika; jasne granice među rasnim grupama, pa onda i njihov »fiksna« broj, što ima izvorište u poligenetičkoj teoriji rase; nepromjenljivost tih karakteristika; hijerarhija među rasnim grupama, gdje jedna grupa ima »pravo« dominacije koje proizlazi iz njezinih karakteristika. Na analogan način, ono što Brubakera potiče na zasnivanje koncepta etničnosti koji ne bi bio utemeljen na »grupizmu«, nije banalna činjenica da se ljudi osjećaju Hrvatima, Srbima, Turcima ili Kurdima (dakle da posjeduju »nacionalni identitet«) i da taj osjećaj može predstavljati mobilizacijsku osnovu. Njegova rekonceptualizacija etničnosti bez »grupizma« proizlazi iz potrebe da koncept etničnosti oslobodi »balasta« koji dobiva u diskursu nacionalističkih ideologa i

¹² Ovdje se bavimo pojmom etničnosti, a ne analiziramo pojam nacije, koji je mnogo relevantniji za europsku povijest fenomenâ o kojima ovdje raspravljamo. Tu se otvara niz problema, na primjer nalaženje usporednih značenja i odnosa pojmova etničnosti i nacije kao da oni nastaju iz istog konceptualnog univerzuma (primjerice spomenuto Bančevo shvaćanje etničnosti kao regionalne »grupacije« unutar nacije). Ili kako to elaborira Anthony Smith: etnička grupa karakterizirana je zajedničkim mitom o podrijetlu, zajedničkim sjećanjima i kulturom i osjećanjem solidarnosti. Mitovi, pamćenja i simboli općenito se odnose na zajednicu u njejoj drevnoj domovini i induciraju osjećaje ekskluzivnosti i superiornosti u odnosu na autsajdere, dakle ono što se naziva »etnocentrizmom«. Nacija uz tu kulturnu zadobiva i pravno-teritorijalnu dimenziju. Ona je teritorijalna jedinica populacije koja ima zajedničku povijest i kulturu, jedinstvenu ekonomiju i pravni sustav. Prema tome iako nacije kao i etničke grupe imaju zajedničku povijest i kulturu, tome se još dodaju: jasno definirani teritorij, podjela rada na tom teritoriju i zajednički pravni sustav (Smith, 1993: 11). Ulaženje u detaljniju analizu povijesnoga razvoja konceptualizacije nacije usporedno s etnijom, odvelo bi nas predaleko.

svakodnevnom diskursu uporabe tog pojma. Taj diskurs pripisuje pojmovima etničkoga i nacionalnoga mnogo više od obične činjenice etničkoga ili nacionalnog identiteta ili etničke mobilizacije. On »esencijalizira« pojam nacionalnoga i promatra taj identitet kao »objektivno svojstvo« – kao da taj identitet imamo na isti način kao što imamo uši ili nos (Gellner). Dosljedno tome, nacije su fiksne tvorevine s jasno prepoznatljivim granicama i karakteristikama, pogotovo u vremenu. Doduše nemamo analogiju za poligenetičku teoriju rasa, osim u romantičarskome herderovskom poimanju nacija kao stvorenima od Boga, svaka s ciljem koji treba ispuniti. Herderovo shvaćanje implicira da je stvoren određen broj nacija s određenim, od Boga namijenjenim zadaćama koje trebaju biti ispunjene. Uz nacije se veže i teritorij koji one zauzimaju i koji im »po prirodi stvari« pripada. Etnocentrizam je sastavni dio svakog osjećaja pripadnosti etničkoj grupi ili naciji. Drugim riječima, shvaćanje nacije kao »grupe« negira etničnost ili nacionalnost kao varijablu. Pripadnost naciji jest varijabla ako gledamo intenzitet osjećaja pripadnosti pojedinaca naciji u jednoj vremenskoj točki – ljudi imaju jači ili slabiji osjećaj pripadnosti (u nacionalističkoj vizuri to je moralno-etička dimenzija), ali i ako na to gledamo kao na društveni fenomen. Naime nacija može biti jače ili slabije prisutna u djelovanju pojedinaca, ona nije fiksna u povijesnome vremenu, ona se stvara i rastvara, nastaje i nestaje. Isto tako njene granice nisu »objektivno« određene nego su fluidne. Uostalom, ljudi se neprestano »miješaju« i stvaraju »miješane« identitete.

Drugim riječima, odbacivanje »grupnosti« etničkoga i nacionalnoga nije pokušaj negiranja društvene stvarnosti etničke ili nacionalne grupe (postojanje osjećaja »mi« i djelovanje na temelju njega), nego odbacivanje implicitnih ili eksplicitnih značenja koja se vežu uz pojam etničkoga ili nacionalnoga. »Etničnost, rasa i nacija trebaju biti konceptualizirani, ne kao supstancije ili stvari ili entiteti ili organizmi ili kolektivni pojedinci – što nas predodžbe diskretnih, konkretnih, opipljivih, razgraničenih, i trajnih 'grupa' ohrabruju da činimo – nego u relacijskim, procesnim, dinamičnim, događajnim i dezagregiranim terminima« (Brubaker, 2004: 11).

Kakve su dakle semantičke distinkcije u osnovi Brubakerove analize? On želi odbaciti »grupizam« (dakle implicitna značenja pojma grupe), pa onda dosljedno tome i sociološki pojam grupe. Bez obzira na opravdanost njegova zahtjeva, mi radije uvodimo razlikovanje »grupizma« i »grupe«. Sociološki pojam grupe *nema* u sebi automatski ono što Brubaker označava »grupizmom«. Još je Albion Small (1905) u svojoj knjizi *General Sociology* smatrao da je koncept grupe najapstraktniji i »najbezbojniji« koncept u sociologiji, koji se upotrebljava da se opiše neka kombinacija pojedinaca. Ne ulazeći u veliki broj definicija koncepta grupe, njena je bitna dimenzija da se temelji na »osjećaju« pripadnosti. Dakle prva dimenzija grupe jest osjećaj »mi« – ja pripadam Hrvatima, sociolozima itd. Osim pripadnosti tu je i osjećaj solidarnosti i spremnost na djelovanje. Dakle nema dvojbe da je nacija ili etničnost »grupa«. Ljudi osjećaju pripadnost i spremni su djelovati na temelju tog osjećaja pripadnosti. No u tom »sociološkom« shvaćanju grupe nema ni traga »grupizmu«. To što ja osjećam pripadnost grupi, ne znači da taj osjećaj pripadnosti nije varijabla (neki ljudi »osjećaju« to više ili manje), iz toga ne proizlazi »prirodnost« nacionalnoga identiteta ili pripadnosti bilo kojoj drugoj grupi, kao ni eventualna nepromjenljivost pripadnosti grupi, a pogotovo ne »svetost« te pripadnosti, kao što to proizlazi iz nacionalističkoga diskursa. Prema tome »grupizam«,

shvaćanje da »grupa« mora imati fiksne granice, da je ona »entitet«, »kolektivni pojedinac« itd. ne proizlazi automatski iz pojma grupe. Ali grupa odražava tendenciju esencijalizacije, kojoj su podložni svi znanstveni koncepti. No ako bismo svaki koncept koji u široj uporabi podliježe esencijalizaciji željeli izbaciti iz uporabe, ostali bismo bez ijednoga koncepta u društvenim znanostima. Potpuno isto vrijedi za »rasu«. Moramo li izmisliti novu riječ za tjelesne razlike među ljudskim populacijama zato što pojam rasa ima »rasističku« prošlost i podložan je esencijalizirajućem procesu svakodnevnoga diskursa? Ili za etničku grupu zato što asocira na »grupizam«, koji je povezan s nacionalističkim diskursom i esencijalizirajućom tendencijom svakodnevnoga života? Isto vrijedi za pojam klase i sve ostale pojmove, pa i one u prirodnim znanostima, iako tu stvari stoje malo drugačije – na primjer znači li pojam sile u fizici isto što i u svakodnevnom diskursu; iako doduše tu nema ideološke uporabe kao što je slučaj kod pojmova rasizma i nacionalizma. Ipak, to bi primjerice značilo da pojam darvinizma trebamo izbaciti zbog socijalnoga darvinizma ili da pojam selekcije treba izbaciti zbog negativnih konotacija koje je poprimio u vezi sa socijalnim darvinizmom.

Brubaker na potpuno isti način postupa i s pojmom identiteta. On smatra da, zbog nužne povezanosti s esencijalizmom, i pojam identiteta treba izbaciti iz uporabe. Kod etničke grupe »krivac« za esencijalističku konotaciju jest riječ »grupa«. Kod identiteta je optužba složenija:

1) I pojam identiteta ima esencijalističku konotaciju. Brubaker kaže da je »konstruktivizam« danas više-manje prihvaćen u društvenim znanostima, ali misli da nema smisla prestano naglašavati konstruiranost identiteta kada je u svakodnevnom diskursu pojam identiteta vezan uz »dubinu« i »nepromjenljivost«. »Svakodnevna uporaba osjećaja 'identiteta' izrazito sugerira barem neku samoistost u vremenu, neko trajanje, nešto što ostaje identično, isto, dok su druge stvari promjenljive. Koji je smisao uporabe pojma 'identiteta' ako se to bitno značenje izričito pobija?« (Brubaker, 2004: 38).

2) Pojam identiteta toliko je kompleksan da je zapravo »prazan« (analogno onome što Small kaže za pojam grupe). Brubaker kaže: »Konceptualizirajući sve afinitete i afilijacije, sve oblike pripadnosti, sva iskustva zajedništva, povezanosti i kohezije, sva samorazumijevanja i samoidentifikacije u idiomu 'identiteta', opterećuje nas tupim, plosnatim, nediferenciranim rječnikom« (Brubaker, 2004: 29). Brubaker predlaže da se uporaba pojma identiteta zamijeni diferenciranim vokabularom: identifikacija i kategorizacija; samorazumijevanje i samolociranje; zajedništvo, povezanost i grupnost. Onako kako se sada upotrebljava, pojam identiteta ne samo da je heterogen nego sadržaji koji ga čine pokazuju u »suprotnim smjerovima«. Tako na primjer u nekim uporabama taj pojam upućuje na fundamentalnu »istost« među članovima grupe ili kategorije. Ta »istost« može biti subjektivna ili objektivna. Isto tako, u »dubljem« smislu pojam identiteta upućuje na nešto osnovno, obvezujuće ili temeljno, za razliku od površnih aspekata ličnosti i stavova. S druge strane u nekim uporabama upućuje na procesno i interaktivno formiranje samorazumijevanja i solidarnosti, ili se shvaća kao nestabilan, višestruk, fluktuirajući i fragmentiran. Ono što se najviše zamjera pojmu identiteta jest to da njegova današnja uporaba obuhvaća potpuno kontradiktorna značenja – jedna upućuje na dubinu i fundamentalnost, a druga na površnost i promjenljivost.

Bit Brubakerove strategije jest napuštanje koncepata jer imaju esencijalističku konotaciju (u slučaju identiteta koncept je i odviše složen). Bez obzira na to što Brubakerova analiza najbolje opisuje evoluciju znanstvenoga koncepta i njegovo diferenciranje od koncepata u svakodnevnom diskursu, mislimo da će sociološka praksa samo djelomice prihvatiti njegove prijedloge, jer svi su pojmovi podložni esencijalizmu – to je jednostavno način funkcioniranja svakodnevnoga diskursa. Kada neki znanstveni pojam uđe u svakodnevni diskurs, on se nužno »esencijalizira«. Jednako tako, kada znanost preuzme neki pojam iz svakodnevnog diskursa, preuzme i »esencijalističku prtljagu« tog pojma. Smatramo da će se pojam etničke grupe održati, jer upravo je pojam grupe ono što ga čini dinamičnim, a ne esencijalističkim, kako Brubaker implicira. »Zamjena« pojma identiteta mnogo je vjerojatnija zato što je identitet uistinu postao modom u društvenoj znanosti, koja je sasvim dobro funkcionirala i prije široke uporabe toga pojma, pa će dobro funkcionirati i kad se njegova uporaba suzi. Fundamentalna strategija ne smije biti izbacivanje riječi (iako i to katkad može dobro poslužiti) nego pretvaranje kategoričkih pojmova u varijable, što je inherentno znanstvenoj analizi.

b) Kontekstualne teorije identiteta – identitet kao zavisna varijabla

Ovdje ukratko podsjećamo na plodnu povijest tretiranja nacionalnog identiteta kao zavisne varijable. Čitajući autora poput Brubakera, moglo bi se zaključiti da esencijalizam karakterizira svu klasičnu sociologiju i njene pristupe analizi etničkoga identiteta, nacionalizma i etničkoga sukoba. No pomno čitanje velikog dijela klasičnih djela, a pogotovo suvremenih istraživački orijentiranih pristupa, otkriva nešto posve drugo: sociolozi neprestano konceptualiziraju povijesnu konstrukciju identiteta, nacije i sl.

1) Preteče kontekstualnih empirijskih istraživanja nalazimo u zastupnicima teorije o etničkom podrijetlu klasnih razlika. Ta je teorija u klasičnoj sociologiji najsustavnije razvijena kod Gumpłowicza. Gumpłowiczova teorija nije, naravno, nikakav »izum« koji odudara od duha njegova vremena, nego ga naprotiv vjerno odražava. Politička korektnost moderne sociologije gura Gumpłowicza u drugi plan zbog njegova socijalnoga darvinizma te upitna teorijskoga i epistemološkog doprinosa produbljivanju znanja o društvenoj stvarnosti. No jedno je sigurno: osjetljivost kad je posrijedi odnos »klasnoga« i »nacionalnoga«, potisnuta u modernim strujanjima, potiče od Gumpłowicza, kojega valja pomnije proučiti. (U hrvatskoj se sociologiji odjek tog načina razmišljanja može naći kod Dinka Tomašića.) U europskome se mišljenju etnički temelj klasnoga može iščitati u mijenama mita o podrijetlu kod velikog broja europskih naroda. Na primjer povijesna stvarnost »barbarskoga« franačkog osvajanja galoromanskoga prostora Rimskoga Carstva (današnje Francuske) ostavila je tragove u mitološkim interpretacijama klasno-nacionalne društvene stvarnosti. Franačko podrijetlo dugo je značilo temelj plemstva, a galoromansko stanovništvo bilo je podređeno. Tek u 16. stoljeću oživljava se ideja o Galima kao »originalnom« narodu koji treba ponovno uzeti sudbinu u svoje ruke. Ideološki sukob zaoštava se u 18. stoljeću s plemstvom koje inzistira na »franačkoj« teoriji, za razliku od nekih prosvjetitelja koji zastupaju »galsku« teoriju (Voltaire). Građanska revolucija počinje se oslobađati franačkog mita i ponositi se galskim podrijetlom. U Francuskoj revoluciji i prosvjetiteljstvu mit o Rimu ima važnu ulogu, pa tako Franci opet postaju »barbari«. Taj sukob »galske« teorije revolucionarâ i »fra-

načke» teorije monarhistâ opisali su povjesničari toga doba Thierry i Guizot, koji revoluciju vide kao klasno-rasni sukob (galski treći stalež protiv franačkoga plemstva). U modernim čitanjima njihove analize, »rasna dimenzija« jednostavno se gura u pozadinu. Revolucija 1830. uspostavlja vladavinu građanstva, ali i konačnu dominaciju »galskoga mita«, koji zamjenjuje franački. (U *Katekizmu industrijalaca* Saint-Simon piše o marljivim Galima u industriji, ali i vladi koja je u franačkim rukama.) U Njemačkoj se »pobjeda« »Galâ« nad »Francima« vidi kao uzrok zaostajanja Francuske (Bismarck).

Sve je to samo ilustracija kako se »rasno«, etničko, ne može odvojiti od »klasnoga« u starijim mitološkim interpretacijama »nacionalnoga podrijetla«. To u nekim interpretacijama vrijedi i za shvaćanje određenja Hrvata. Pojam Hrvat odnosi se samo na plemstvo – N. Klaić (1984) to dovodi u vezu sa staleškim povlasticama plemstva. Prema tome je »hrvatska nacija« u dokumentima »plemička nacija« koja dugo nema veze s kmetovima i nižim staležima, gotovo do društvene i ideološke revolucije braće Radić. U modernoj društvenoj znanosti, koja napušta mitsko-povijesne interpretacije, javlja se pomak prema analizi kontekstualnih uvjeta koji kreiraju identitete kroz procese asimilacije, amalgamacije i sl. Te su empirijske analize pandan konceptualnoj evoluciji Weber – Barth – Brubaker koju smo predstavili.

2) Dok je klasična sociologija »etničkih odnosa« i/ili »rasnih odnosa« polazila od kontakta već formiranih grupa i onda analizirala nastale odnose, velikim dijelom pod utjecajem asimilacionističke paradigme, razvoj moderne sociologije čini taj pristup samo jednim dijelom, posebnim slučajem, u konstituiranju etničkih identiteta ili »granica« prema drugim grupama.

Jedan od prvih modernih autora koji tako definira etničnost (iako je njegov osnovni interes rasa) jest John Rex (1973, 1996). On analizira situacije koje dovode do stvaranja etničkoga identiteta – pobijedjeni neprijatelji, robovi, imigranti, izbjeglice, neslobodni radnici, manjine specijalizirane za trgovinu, kolonijalne situacije i sl.

Služeći se širom povijesnom perspektivom, Anthony Smith (1991) polazi od dva osnovna načina nastanka etničkih zajednica: sjedinjavanja i razdvajanja. Sjedinjavanje nastaje amalgamacijom različitih jedinica, na primjer političkim objedinjavanjem gradova-država ili apsorpcijom tj. asimilacijom pripojenih regija ili rubnih plemena-naroda. Razdvajanje nastaje shizmama ili jednostavno činjenicom da dio zajednice napušta postojeću političku organizaciju. Kad je riječ o modernim nacijama, one nastaju na dva načina, a rezultat su dva tipa nacionalizma. Prvi je »aristokratski« tip, koji se razvija oko centralizirane i elitistički konstituirane države prije nego što se identitet »spušta« prema »dolje« tj. asimilira regionalne, lokalne, plemenske identifikacije, kao u klasičnim slučajevima Francuske, Engleske ili Španjolske. Drugi je »demotički« tip nacionalizma, koji nastaje iz opozicije prema opresivnoj državi i često se zasniva na religiji i interpretacijama sekularne inteligencije koja reinterpreтира religijsko-etnički identitet tako da ga suprotstavlja opresivnoj državi (Poljska, Srbija ili Irska).

Jedna teorija, koja je prema našem mišljenju dosad najviše postigla u otkrivanju društvenih procesa koji vode razvijanju identiteta i povlačenju granica prema drugima, jest ona Sun-Ki Chaija (1996). On pokazuje kako se mijenjaju lokalni identiteti zasnovani na suradnji, kao posljedica modernizacije i prije svega urbanizacije tj. migracije seoskoga stanovništva u gradove, u kojima se ostvaruje kontakt s drugim kulturnim,

jezičnim, religijskim i političkim segmentima. U gradovima se isplati mobilizacija zasnovana na podrijetlu i nekim kulturnim markerima kao što su religija i jezik (povlačenje granice među jezicima je također društvena konstrukcija i nije nešto što je samoevidentno i što automatski proizlazi iz govorne ili pisane prakse). Način povlačenja granica ne ovisi o nekim »objektivnim« karakteristikama, nego o veličini grupe i podjeli rada. Veličina znači da grupa ne smije biti premala jer je onda preslaba, ali ne smije biti ni prevelika ili obuhvatiti svakoga jer onda nikome ne daje prednost u kompeticiji. Optimalna je veličina grupe nešto veća od polovine velike populacijske koncentracije. Konsolidirani identiteti koji se stvaraju u kompetitivnim procesima u velikim urbanim aglomeracijama (naravno, s važnom ulogom intelektualaca u njihovoj teorijskoj elaboraciji) »vraćaju« se iz grada u seoska područja kako bi i tamo uvjerali »kompatriote« da su eksploatirani na nacionalnoj (a ne samo na klasnoj) osnovi. Na taj način borba u seoskim područjima počinje odražavati onu u gradovima. U toj perspektivi može se na primjer promatrati definiranje hrvatske nacije i njezina identiteta kao rezultat procesa koji počinje u multikulturnim gradovima uronjenima u Austro-Ugarsku Monarhiju. Migracijski trend sa sela u grad, politička i ekonomska kompeticija i posebno uloga novoformirane inteligencije iz seljačkih slojeva koja je usisana procesima modernizacije u gradu, stvaraju okvir za formiranje »granica« prema drugima. U hrvatskome slučaju multikulturni gradovi, koji su oduvijek sjedište imperijalnih (njemačkih), hrvatskih, srpskih, vlaških, ili bolje rečeno, katoličko-pravoslavnih komponenti, postaju područja gdje se počinju definirati »granice« prema drugima. Iz gradova se onda nacionalno redefiniranje vraća na selo, pa se onda katolički i pravoslavni identiteti transformiraju u hrvatski i srpski. Svaki povijesni slučaj ima svoje specifičnosti: primjerice ilirizam uzima kao okvir razgraničenja Habsburšku Monarhiju, a kroatizam Hrvatsku. Iz toga onda proizlaze i različiti »opsezi« koji se definiraju kao »hrvatski«. Prva faza kroatizma, »urbana faza«, karakterizirana je Starčevićem, a za konačnu konsolidaciju, širenje na seljačka područja, zaslužni su Radić i HRSS. Usporedno s tim modernizacijskim, »urbanim« nacionalizmom teče i tradicionalni plemićki nacionalizam, koji se kreće u okvirima kompeticije s ugarskim plemstvom i državno-pravnim natezanjem oko položaja Hrvatske u Monarhiji (poslije dvojnoj monarhiji). Vjerojatno je taj »plemički« nacionalizam vjerniji odraz onoga što znači tradicionalno hrvatstvo u povijesti ako se uspoređuje s »konstruiranim« opsegom i sadržajem identiteta modernizacijskoga nacionalizma. No s obzirom na modernizacijske procese, taj moderni nacionalizam bolje odražava i usmjerava društvene i političke procese, pa se plemićki i građanski nacionalizam u svojim putanjama spajaju te formiraju moderni hrvatski nacionalizam i identitet koji iz tog nacionalizma proizlazi.

3. Sociologija hrvatske etničnosti

U zadnjem dijelu teksta dajemo skicu za sociološku interpretaciju formiranja moderne hrvatske etničnosti. Takve interpretacije sve donedavno nije bilo – tu mislimo na djela kao što je ono Eugena Webera (1979) o tome kako seljak postaje Francuz ili ona o premodernim identitetima u Engleskoj. Klasična hrvatska historiografija ne postavlja takva pitanja, nego jednostavno uzima današnje shvaćanje opsega i dubine hrvatske

nacije i primjenjuje ga na prošlost. Tako se ne otvaraju pitanja o etničkome sastavu država i državnica koje postoje kao prethodnice današnje Hrvatske, nego se jednostavno iz činjenice da je to teritorij današnje Hrvatske ili da se u dokumentima spominje Hrvatska (što se može odnositi na primjer samo na identitet vladajuće obitelji) zaključuje o hrvatstvu kao neupitnu kontinuitetu. Tako »proto-Hrvati« iz »stoljeća sedmog« postaju »preci« današnjih Hrvata, gotovo u obliku genetičkoga naslijeđa (u karikaturalnom obliku u Primorčevim interpretacijama genetičke mape ili Jurićevoj knjizi), ali također u implicitnim pretpostavkama i mnogo ozbiljnije historiografije. Historiografija, kao, uostalom, i sve društvene znanosti, često rabi pojmove uzete iz svakodnevnoga života. Bez obzira na profinjenost analize, početni pojmovi određuju implicitne pretpostavke koje postavljaju okvir (katkad nesvjestan) koji omeđuje njezin doseg (Boudon, 1989). Tako je Hrvatska i hrvatski identitet neupitan okvir proizašao iz romantičarsko-nacionalističkog okvira koji ima više »budničku« nego analitičku funkciju. Takav pojednostavljeni pristup dovode u pitanje, posebno u novije vrijeme, radovi autora poput Roksandića (1991), Budaka (1994) i Stančića (2002), a seminalno djelo svakako je ono J. Finea (2006).

Ovdje ćemo pokušati dati okvir za rekapitulaciju formiranja hrvatske etničnosti/nacije u njezinu današnjem opsegu i sadržaju koristeći se Brubakerovim konceptualnim okvirom (koji se, naravno, oslanja na Bartha i Webera), empirijskim modelom Sun-Ki Chaija i spomenutom modernijom hrvatskom historiografijom. U obzir se uzima nekoliko dimenzija:

a) Ponovno promišljanje etničnosti, nacionalnosti i identiteta, iz čega proizlaze pokušaji pisanja povijesti etničnosti na nov način. Takav način analize ne polazi od »grupe«, od shvaćanja Hrvatâ kao konkretna, čvrsto omeđena, trajno postojećeg identiteta s jasno definiranim »podrijetlom« i granicama prema drugim, isto tako definiranim »grupama«. Obratno, etničnost se shvaća u procesnom, dinamičnom i dezagregiranom smislu. Ona nije ni izraz neke grupe koji je »potisnut«, pa ga inteligencija »budi« i »objašnjava« mu njegov pravi sadržaj, opseg i povijest (kako bi to htjeli romantičari i moderni nacionalisti). Etničnost je rezultat, kreacija političkih, društvenih i kulturnih procesa. Glavna analitička kategorija nije »grupa«, »Hrvati«, nego kontekstualna varijabla međusobno prekrivajućih identiteta koji variraju ovisno o drugim gore spomenutim varijablama.

b) »Grupnost« prema tome nije polazna »fiksna« točka analize, nego je varijabla. Ona je događaj koji može jačati i slabjeti. Analogna je s romantičarskim konceptom potisnutoga grupnog identiteta koji intelektualci bude, osvješćuju narod (kao što partija u lenjinističko-staljinističkom diskursu transformira klasu po sebi u klasu za sebe). Naravno, u tretiranju »grupnosti« kao varijable ne polazimo od pretpostavke »fiksno« identiteta koji je potisnut, nego od nečega što je konstruirano i dekonstruirano, što se neprestano stvara, rastvara, nastaje i nestaje te nema neku povlaštenu fiksnu povijesnu točku od koje sadašnja stanja »odstupaju«. Kao što je vrhunska točka u procesu mobilizacije obilježena snažnom grupnom kohezijom, pa se to stanje u romantičarskoj historiografiji smatra »normalnim« stanjem (probudena nacionalna svijest), u našoj vizuri ona je samo jedna točka na stalno krivudavoj putanji. Mobilizacija i »normalizacija«, ili prema Weberovu konceptu »rutinizacije karizme«, također je normalan proces i stanje.

c) Stvaranje grupnosti u tom se kontekstu analizira kao projekt. Određeni akteri (etnički poduzetnici, kako se često nazivaju u literaturi) stvaraju mitove, ideologije koje interpretiraju stvarnost na etnički način. Akteri poduzimaju kalkuliranu akciju »bude-nja« svijesti, u terminologiji samih aktera, ili stvaranja društvene kohezije i njene konstruirane osnove u »sociološkoj« vizuri. Tu su osobito važne uporaba sile i manipulacija silom. Unutarnja kohezija povećava se pod vanjskim pritiskom; ako njega nema, može se simulirati ili izazvati radi povećanja »grupnosti«. Ta je dimenzija često analizirana kao »manipulacija elita« ili drugih aktera u procesu etnifikacije.

d) Posebno je područje ispitivanje uloga organizacija u stvaranju »grupnosti«. U samorazumijevanju ključnih aktera organizacije »odražavaju« se interesi latentne »grupe«. Kauzalni slijed zapravo mnogo više ide u obratnome smjeru, od organizacije prema »kategoriji«, te se od kategorije stvara »grupnost«, formira se njeno samorazumijevanje, utječe se na mobilizacijski potencijal i sl. Način na koji organizacije kao što su ilirski pokret, Stranka prava ili HDZ utječu na definiranje i preformuliranje identiteta, jedan je od ključnih kontekstualnih elemenata.

e) Takav pristup vodi nas u sintezu pristupa raznih disciplina, dosad potpuno razdvojenih. Analiza formiranja nacija, nacionalizma, područje je historiografije i komparativno-historijske sociologije. Toj se disciplini trebaju dodati perspektive dobivene iz socijalne psihologije, posebno grupne dinamike s jedne strane i suvremene kognitivne psihologije s druge. Tek kroz sintezu povijesti, grupne dinamike i kognitivnih procesa možemo pretendirati na zaokruženiju teoriju procesa koji zovemo formiranje identiteta, grupnost, formiranje grupe, odnos prema drugima i sl.

U jednome od fundamentalnih koncepata veberovske sociologije, »zatvaranje«, koncept koji se šire upotrebljavao u klasnoj analizi (v. Parkin, 1979), također vrijedi za svaki tip grupe. Rasne, nacionalne, etničke grupe mogu se shvatiti kao proces zatvaranja i povlačenja granica prema drugima radi obrane, učvršćivanja vlastita položaja, povlastica i sl. Taj se proces, kao što nas uče spoznaje iz grupne dinamike, ne mora shvatiti usko, samo kao obrana vlastitih interesa. Grupe se stvaraju u međusobnoj dinamici na mnogo načina, a ne samo na temelju obrane vlastitih interesa (iako je, naravno, obrana vlastitih interesa jedan od mogućih motiva za proces zatvaranja). Na primjer klasična istraživanja M. i C. Sherif (1953) u području eksperimentalne socijalne psihologije, pokazuju nam kako kompetitivne situacije pojačavaju svijest o pripadnosti grupi, omogućuju jasno iscertavanje »granica« prema »drugima« te povećavaju antagonizam među grupama. Sherifovi eksperimenti provedeni su na dječacima u izviđačkim kampovima, ali potpuno su analogni kompetitivnoj teoriji etničnosti. Daljnje razvijanje takva pristupa može se naći i u literaturi o racionalnome izboru, na primjer kod Hechter (1987). Pred nama stoji zadaća sintetiziranja te literature, od eksperimentalne društvene psihologije do teorija racionalnoga izbora s pristupima komparativno-historijske sociologije, kako bismo dobili teorijski utemeljeniju sociologiju etničkih, rasnih i nacionalnih fenomena.

Sve to valja dopuniti principima kognitivne psihologije jer, parafrizirajući Brubakera, etničnost, rasa i nacija fundamentalni su oblici percipiranja, interpretiranja i reprezentiranja društvenoga svijeta. Oni nisu »objektivno postojeće« stvari u svijetu, nego perspektive koje govore o svijetu, interpretiraju ga i služe kao osnova za akciju u

tom svijetu. Rasa, klasa i nacija jesu ideje koje klasificiraju društveni svijet na temelju podrijetla i kulturnoga zajedništva, gdje svaki od ta tri klasifikacijska principa dodaje osnovnoj ideji nove dimenzije. Rasa se tako zasniva na dodatnim kriterijima vidljivih tjelesnih razlika, a »lokalne« grupe tretiraju se kao primjer općih, apstraktno shvaćenih, fundamentalnih podjela ljudskoga roda.

Kod nacije se svi osnovni klasifikacijski principi (podrijetlo i kulturna zajednica) povezuju s državom ili ostalim političkim formama i akcijama – autonomijom, secesijom i sl. Etnička grupa uz dva osnovna principa sadržava i definicije manjinskoga statusa unutar veće jedinice (tako je počela sociologija etničnosti u SAD-u), počevši od razumijevanja da se razlikovanje među etničkim grupama zasniva na kulturnim razlikama i da je etnička grupa definirana u odnosu na većinsku grupu, koja je svojevrsan standard i nema karakteristike »etničnosti«. Prema tome etničnost, klasa i nacija nisu »objektivno« postojeće grupe, nego međusobno preklapajući klasifikacijski principi. Zbog neshvaćanja tih principa često su se vodile jalove diskusije tipa »što je zapravo« rasa i »što je zapravo« etnička grupa, ili primjerice jesu li Afroamerikanci etnička grupa ili rasa i sl. Naravno da ako postignemo konsenzus, možemo prihvatiti bilo kakvo rješenje svih tih problema i to je valjano sve dok ne izađemo iz okvira nominalno shvaćenih definicija. Čim poželimo od nominalno shvaćenih karakteristika prijeći na »realna« svojstva tj. tvrditi da se svijet sastoji od određenog broja objektivno postojećih i međusobno jasno razlikujućih etničkih, rasnih grupa ili nacija kao entiteta koji traju i kolektivno djeluju, počinili smo grijeh postvarenja ili pretvaranja konstrukata u postojeću stvarnost. U takvoj će situaciji laik upitati znanstvenika što je to rasa ili što je to zapravo nacija, očekujući »objektivan« odgovor na temelju kojeg će onda mjerodavno podijeliti stvarnost na rase, nacije, etničke grupe i sl. Laik želi univerzalno primjenjivu definiciju, a ne opise povijesnih procesa koji vode različitim ishodima, a to je zapravo jedino što znanstvenik može ponuditi kao odgovor.

Kad je riječ o Hrvatskoj, na nov se način treba gledati na definiranje »granice« u povijesnim debatama ilirizma, pravaštva, jugoslavenstva i sl. Ne možemo polaziti od današnjega stanja i projicirati ga u prošlost te tražiti »ispravne« i »pogrešne« definicije. Upravo obratno: današnje stanje valja analizirati kao ishod kontestacije, klasifikacije i kompeticije, kao rezultat povijesnih i političkih procesa. Granice hrvatstva nisu »objektivno« dane, niti je ilirizam bio »pogrešan«, niti je to bilo jugoslavenstvo u odnosu na neki objektivno postojeći »grupizam«. Treba razumjeti procese koji su doveli do povlačenja i konsolidacije današnjih granica među društvenim entitetima. Ne postoji ništa što predodređuje da Zagorci i Dalmatinci moraju biti pripadnici hrvatske, a ne neke ilirske ili jugoslavenske nacije, niti je društvena distanca između Zagoraca i Dalmatinaca bitno »veća« nego društvena distanca Zagoraca i Lala. Jednako su tako Prusi i Bavarci danas pripadnici njemačke nacije, a njemački govornici u Švicarskoj to nisu. Treba razumjeti povijesne procese koji su doveli do amalgamacije Prusa i Bavaraca na jednoj strani i Dalmatinaca i Zagoraca na drugoj, kao i do osjećaja različitosti Austrijanaca od Nijemaca ili Zagoraca od Šumadinaca. Predodređena »grupnost« koja polazi od zatečenog stanja zatvara perspektivu razumijevanja dinamike i povijesne otvorenosti koja postoji u svakom povijesnom trenutku.

No ako negiramo »grupnost«, znači li to da rasa, etničnost ili nacija nisu »realno postojeći«? Oni su dio društvene stvarnosti te su, kao i klasa, pleme i stalež, dio klasifikacijskoga principa na temelju kojega razumijemo svijet oko sebe i djelujemo. Ipak, ako je nešto društvena stvarnost kao interpretacija svijeta, kao okvir za akciju, to je nešto posve drugo od »objektivnoga« postojanja tih entiteta. Ljudi se međusobno ubijaju zbog različitih bogova i njihovo shvaćanje boga, mobilizacijski potencijal religije, dio je društvene stvarnosti. Postoji li »bog« uistinu, dakle objektivnost njegova postojanja, potpuno je drugačije pitanje od njegove društvene stvarnosti. Njegova društvena stvarnost neovisna je o njegovoj teološkoj ili povijesnoj egzistenciji. Ista je stvar i s rasom. Mi itekako možemo proučavati društvenu stvarnost rasne klasifikacije, razumijevanje svijeta na temelju rasnih distinkcija (klasifikacijskih shema), ljudsko djelovanje, robovlasništvo, trgovinu robljem i rasno opravdanje kolonijalizma ili meandre »rasne znanosti«. To je posve drugo pitanje od »objektivnog« postojanja rasa kao »grupa« i pretpostavljenih svojstava tih grupa. Naravno, objektivistički odgovor da se ljudi razlikuju po boji kože, tu ne pomaže jer razlika u boji kože ne čini »rasu« nego čitav kompleks navodnih, dubioznih korelacija s tom bojom kože. Isto tako, tamo gdje postoji inherentni kontinuitet u obliku svih nijansi prijelaza, kao i veća unutargrupna nego međugrupna varijacija u nekim ključnim karakteristikama, želi se nametnuti diskontinuitet i svijet podijeliti na fiksni broj rasnih »grupacija«. Kod etničkih grupa imamo na isti način postvarenje kulture kao zaokružene cjeline koja dijeli jednu etničku grupu od druge, a zanemaruje se stalno kulturno prožimanje i činjenica da etničku grupu ne čini neka »objektivno« postojeća kultura, nego izbor kulturnih elemenata koji treba potvrditi razliku. Primjere ne trebamo daleko tražiti – pogledajmo samo debatu o jeziku i proizvodnju granica među grupama kroz normiranje jezika na našim prostorima i shvatit ćemo da kultura (u ovom slučaju jezik) nije osnovica etničke ili nacionalne diferencijacije nego obratno, normiranje jezika služi kao instrument povlačenja granica među »grupama« u klasičnome weberovskom i barthovskom smislu (v. Škiljan, 2002). Ni konstruktivni dinamizam u formiranju nacija nije potrebno tražiti daleko od ovih prostora: srpsko-hrvatska kompeticija oko Muslimana i bugarska-srpska oko Makedonaca samo su neki interesantni primjeri kompeticije identiteta i klasifikacijskih shema, koji se ne mogu razumjeti ni iz kakva »objektivnoga« grupizma, nego samo kao rezultat političkih i povijesnih procesa.

LITERATURA

- BANAC, Ivo (1984). *The National Question in Yugoslavia: Origins, History, Politics*. Ithaca: Cornell University Press.
- BARTH, Fredrik (1981). »Ethnic Group and Boundaries«, u: Fredrik Barth. *Process and Form in Social Life*. London: Routledge & Kegan Paul, str. 198–227.
- BOUDON, Raymond (1989). *The Analysis of Ideology*. Chicago: University of Chicago Press.
- BOURDIEU, Pierre (1991). *Language and Symbolic Power*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- BRUBAKER, Rogers (2004). *Ethnicity without Groups*. Cambridge, Mass. – London, England: Harvard University Press.

- BUDAK, Neven (1994). *Prva stoljeća Hrvatske*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- CHAI, Sun-Ki (1996). »A Theory of Ethnic Group Boundaries«, *Nations and Nationalism*, god. 2, br. 2, str. 281–307.
- CORNELL, Stephen i HARTMANN, Douglas (1998). *Ethnicity and Race: Making Identities in a Changing World*. Thousand Oaks – London – New Delhi: Pine Forge Press.
- FINE, John (2006). *When Ethnicity Did Not Matter in the Balkans: A Study of Identity in Pre-Nationalist Croatia, Dalmatia, and Slavonia in the Medieval and Early-Modern Periods*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- GUMFLOWICZ, Ludwig (1883). *Der Rassenkampf*. Innsbruck: Wagner.
- HECHTER, Michael (1987). *Principles of Group Solidarity*. Berkeley: University of California Press.
- JURIĆ, Ivan (2003). *Genetičko podrijetlo Hrvata*. Zagreb: Vlastita naklada.
- KLAJČ, Nada (1984). »O problemima stare domovine, dolaska i pokrštenja dalmatinskih Hrvata«, *Zgodovinski časopis*, god. 38, br. 4, str. 253–270.
- MALEŠEVIĆ, Siniša (2004). *The Sociology of Ethnicity*. London – New Delhi: Sage – Thousand Oaks.
- PARKIN, Frank (1989). *Marxism and Class Theory: A Bourgeois Critique*. London: Tavistock.
- PEILLON, Michel (1990). *The Concept of Interest in Social Theory*. Lewiston, N.Y.: The Edwin Mellen.
- POHL, Walter (1995). »Osnove hrvatske etnogeneze: Avari i Slaveni«, u: Neven Budak (ur.). *Etnogeneza Hrvata*. Zagreb: Nakladni zavod Matice Hrvatske – Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, str. 86–96.
- POLIAKOV, Léon (1974). *The Aryan Myth*. London: Chatto and Windus – Heinemann.
- PULIŠELIĆ, Stjepan (1965). *Osnove sociologije*. 2. izd. Zagreb: Narodne novine.
- REX, John (1973). *Race, Colonialism and the City*. London – Boston: Routledge & Kegan Paul.
- REX, John (1996). *Ethnic Minorities in the Modern Nation State*. London: Macmillan.
- ROKSANDIĆ, Drago (1991). *Srbi u Hrvatskoj*. Zagreb: Vjesnik.
- SEKULIĆ, Duško (2006). »Od njemačke krvne grupe do hrvatskog gena«, *Le Monde diplomatique*, god. 3, br. 6, str. 24–26.
- SHERIF, Muzafer i SHERIF, Carolyn W. (1953). *Groups in Harmony and Tension: An Integration of Studies on Intergroup Relations*. New York: Harper & Row.
- SMALL, Albion W. (1905). *General Sociology*. Chicago: University of Chicago Press (etc.).
- SMITH, Anthony D. (1993). »Ethnic Election and Cultural Identity«, *Ethnic Groups*, god. 10, br. 1–3, str. 9–25.
- SMITH, Anthony D. (1991). *National Identity*. Reno: University of Nevada Press.
- STANČIĆ, Nikša (2002). *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*. Zagreb: Barbat.
- STONE, John (2003). »Max Weber on Race, Ethnicity, and Nationalism«, u: John Stone i Rutledge Dennis (ur.). *Race and Ethnicity: Comparative and Theoretical Approaches*. Malden, MA – Oxford: Blackwell Publishing, str. 28–42.
- ŠKILJAN, Dubravko (2002). *Govor nacije*. Zagreb: Golden marketing.
- TOMAŠIĆ, Dinko (1960). »The New Class and Nationalism«, *Journal of Croatian Studies*, br. 1, str. 53–74.
- WEBER, Eugen (1979). *Peasants into Frenchmen: The Modernization of Rural France, 1870–1914*. London: Chatto and Windus.

[WEBER, Max] Вебер, Макс (1976 [1922]). *Природа и друштво*, 1. Београд: Просвета.

WEBER, Max (1980 [1895]). »The National State and Economic Policy« (Freiburg Address), *Economy and Society*, god. 9, br. 4, str. 428–449.

Duško Sekulić

ETHNICITY AS A SOCIAL CONSTRUCTION

SUMMARY

The conceptualization of the “ethnic” phenomena is discussed in the paper. On the one hand, a short sketch of the embeddedness of concepts in the social context is given, and the migration road of the ethnicity concept is outlined. On the other hand, the usage of this concept in the scientific discourse is reconstructed. The main thesis is that the usage of this concept indicates epistemological progress reflected in altered comprehension of the phenomena, from self-understanding to being socially constructed. The most important names on that journey are recognized as being Max Weber, Fredrik Barth and Rogers Brubaker. It is stated that the main conceptualization of constructivism has already been given by Weber and that the later constructions are mere repetitions of Weber’s formulation in a new, more comprehensive and more systematic way. Brubaker’s rejection of the group concept is discarded in this paper as being too harsh. Namely, the sociological concept of group does not automatically have essentialist meaning, although it can have it in the everyday discourse. Because of such meaning of the word in everyday discourse, it is considered that there is no sense in throwing it out of use because, in applying that logic, the large part of the sociological vocabulary would be pruned (along with the vocabulary of many other disciplines). At the end, a draft is provided for writing the history of Croatian ethnicity from the constructivist perspective.

KEY WORDS: ethnicity, nation, race, social construction, Croatian ethnicity, Max Weber, Rogers Brubaker

Duško Sekulić

L'ETHNICITÉ COMME UNE CONSTRUCTION SOCIALE

RÉSUMÉ

Ce travail traite de la conceptualisation du phénomène « ethnique ». On donne une courte esquisse de l'enracinement des concepts dans le contexte social et on cerne l'itinéraire du déplacement de la notion d'ethnicité. En outre, on essaye de déterminer l'usage de la notion d'ethnicité dans le discours scientifique. La thèse principale est que l'usage de cette notion indique le progrès de la connaissance qui se reflète dans le changement de la manière dont on comprend l'ethnicité, de quelque chose qui se comprend de soi-même à quelque chose qui est socialement construit. Les auteurs les plus importants qui y ont contribué sont Max Weber, Fredrik Barth et Rogers Brubaker. C'est Max Weber qui a présenté le concept fondamental du constructivisme; les constructions plus récentes ne font que reprendre les formulations fondamentales de Weber en les présentant d'une façon nouvelle, plus compréhensive et plus systématique. Le rejet de Brubaker de la notion de groupe est critiqué dans ce travail comme trop rigoureux. En effet, la notion de groupe au sens sociologique ne prend pas automatiquement cette dimension propre à l'essentialisme, qu'elle peut avoir dans le discours quotidien. L'auteur trouve qu'un tel sens du mot

dans le discours quotidien ne peut pas être la raison de sa mise hors d'usage car, selon cette logique, une grande partie du vocabulaire sociologique (et de celui de beaucoup d'autres sciences) devrait être supprimée. Dans la dernière partie du texte, on présente le développement de l'ethnicité croate dans la perspective constructiviste.

MOTS CLÉS : ethnicité, nation, race, construction sociale, ethnicité croate, Max Weber, Rogers Brubaker